

بررسی وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

و رابطه آن با تاب‌آوری (مطالعه موردی: مرکز پلدختر)*

**
اکرم دستیاری

مسعود بنافی

چکیده

اکنون که دانشگاه آزاد اسلامی، چشم‌انداز سال‌های آتی خود را معطوف به «حاکمیت اخلاق و معنویت»، «پایش و سالم‌سازی دانشگاه از آسیب‌های اجتماعی» و «حفاظت از سرمایه‌های تمدنی و فرهنگی» کرده است، ضرورت اتخاذ گام‌های عملی همسو با اهداف ذکر شده، با تأکید بر پیمایش و پایش محیط دانشگاهی، به شکل علمی و مستدل دوچندان می‌نماید.

هدف این پژوهش، مطالعه وضعیت دین‌داری در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی، با تمرکز بر «دانشجویان مرد و زن دانشگاه آزاد اسلامی مرکز پلدختر» است. نتایج این پژوهش، رهنمودهای ارزشمندی را برای مدیران عالی استانی و کشوری و همچنین مدیران فرهنگی و اجتماعی دانشگاه، برای شناسایی وضعیت موجود و بهره‌گیری از ابزارهای مناسب، برای رسیدن به اهداف مناسب فرهنگی طبق افق چشم‌انداز و سیاست‌های کلان دانشگاه فراهم می‌آورد و از این جهت، پژوهشی ارزشمند است. در کنار این پژوهش، وضعیت تاب‌آوری دانشجویان، اندازه‌گیری شده و رابطه بین آن و دین‌داری آنها مشخص گردید. این پژوهش، برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه و برای تجزیه و تحلیل آنها، از روش‌های تحلیل آماری تی - استودنت و پیرسون استفاده کرده است. نتایج نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرکز پلدختر از وضعیت مناسبی به لحاظ دین‌داری و تاب‌آوری برخوردارند و بین این دو متغیر، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.

کلیدواژه‌ها

دین‌داری، تاب‌آوری، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشجویان.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۲۲

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «بررسی وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی و رابطه آن با تاب‌آوری (مطالعه موردی مرکز پلدختر)» است که در دانشگاه آزاد اسلامی واحد پلدختر اجرا شده است.

** عضو هیات علمی گروه مدیریت بازرگانی دانشگاه آزاد اسلامی مرکز پلدختر (نویسنده مسئول) a.dastyari@ut.ac.ir
*** دانشجوی دکتری مدیریت دولتی دانشگاه تهران، پردیس فارابی Banafi@ut.ac.ir

مقدمه

دانشگاه‌ها، نماد بالندگی و سنجه سلامت اخلاقی و حرفه‌ای یک جامعه‌اند. جوانه‌ی جامعه حرفه‌ای، سالم و فضیلت‌مدار، از بستر کانون‌های علمی و تخصصی آن می‌روید و شکوفا می‌شود. از دیدگاه سیاست‌گذاران کلان جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه‌ها، مبدأ همه تحولات بوده و مقدرات و سرنوشت کشور، در دست دانشگاه است و اصلاح آن را معادل اصلاح مملکت می‌دانند.

تقید به ارزش‌های دینی و اخلاقی و میزان تاثیر آن بر برخی شاخص‌های رفتار فردی و اجتماعی دانش‌آموزان و دانشجویان، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های جهانی در عرصه‌های تعلیم و تربیت، آموزش و پرورش و آموزش عالی را شکل می‌دهد. در عصر حاضر، دین‌پژوهی به شیوه علمی و با استفاده از روش‌های مورد قبول در علوم انسانی یکی از جدیدترین و مورد توجه‌ترین حیطه‌های پژوهشی در رشته‌های علمی و دانشگاهی است.

در گذر زمان، موضوع و نحوه مواجهه با بحث دین‌داری تحت تاثیر تحولات نظری در زمینه تبیین دین و تأثیرات آن بر جلوه‌های روانی منجر شده و دریافت‌های نظری به‌طور عمیق، مفهوم‌پردازی در باب مذهب را متحول کرده است. اصولاً مطالعات مبتنی بر روش‌شناسی مناسب سهم به‌سزایی در انجام مطالعات و تحقیقات، [به‌ویژه] تحقیقات دینی ایفا می‌کند تا آن را از دستخوش باورهای روزمره و ذهنی افراد رهایی بخشد (خدایاری‌فرد، ۱۳۸۸: ص ۱۲). از سوی دیگر، داشتن اطلاعات مناسب، همیار تصمیمات مناسب دانسته شده است. یکی از خلأهای جدی در تصمیم‌گیری، نداشتن اطلاعات مناسب و تصمیم‌گیری بدون داشتن شواهد کافی و مناسب است. زمانی تصمیم می‌تواند مبتنی بر حقیقت و شواهد کافی باشد که بر شیوه‌های مناسب پژوهشی استوار شده و گونه‌ای از مطالعات تجربی را در قلب خود داشته باشد.

اینک که دانشگاه آزاد اسلامی، به‌عنوان یکی از قطب‌های مطرح و عمده علمی و فرهنگی کشور، با تکیه بر پشتوانه غنی خود، چشم‌انداز سال‌های آتی خود را معطوف به «حاکمیت اخلاق و معنویت»، «پایش و سالم‌سازی دانشگاه از آسیب‌های اجتماعی»، «حفاظت از سرمایه‌های تمدنی و فرهنگی» کرده است، ضرورت اتخاذ گام‌های عملی متناسب،

با تأکید بر پیمایش و پایش محیط دانشگاهی، به شکل علمی و مستدل دوچندان می‌نماید. این پژوهش به سهم خود تلاش می‌کند با بهره‌گیری از سنجه‌هایی که فرآیندهای مربوط به آزمون‌های روانی و پایایی را با موفقیت پشت سر گذاشته‌اند، یاری مناسبی را در این زمینه ایفا کند تا برخی از خلأهای بینشی و نگرشی موجود را برطرف کند. بدین منظور، با بررسی و اندازه‌گیری وضعیت دین‌داری در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرکز پلدختر، تلاش کرده تا رابطه آن را با میزان تاب‌آوری آنان نشان دهد.

۱. بیان مسأله

بی‌شک مسائل مربوط به دانشجویان، از جمله اولویت‌های پژوهشی دانشگاه‌ها و دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت کشور است. از مهم‌ترین این مسائل، نظام باور و کنش دانشجویان مبتنی بر باورهای اصیل دینی ایشان و مسائل مرتبط با نحوه مواجهه آنان با مشکلات درسی و زندگی است که در قالب مفهومی جدید به نام «تاب‌آوری» بحث و بررسی می‌شود.

«میزان دین‌داری در ایران چقدر است؟» و «آیا میزان دین‌داری در ایران در سال‌های اخیر کاهش داشته است؟»؛ این‌ها سؤالاتی است که احتمالاً ذهن مدیران و محققان حوزه‌های مرتبط با دین‌پژوهی را در سال‌های اخیر به خود مشغول داشته است. حجم وسیع تحقیقاتی که در ایران در ده سال اخیر به انجام رسیده است، نشان‌دهنده چنین نگرانی در جامعه ایرانی است. عواملی نیز به این نگرانی دامن زده‌اند؛ به‌عنوان مثال، شکل‌گیری طیفی از طرف‌داران نظریه سکولارشدن در ایران در سال‌های اخیر به این توهم دامن زده است که جامعه ایرانی با افول دین‌داری همراه بوده است. از سوی دیگر، شکل‌گیری حکومت اسلامی در ایران موجب بالارفتن توقعات از رفتارهای دینی مردم شده است؛ در حالی که ممکن است جامعه ایرانی به‌لحاظ درجه مذهبی بودن در جایگاه تقریباً ثابتی مانده باشد، بنا به دلایل گفته شده، این تصور در میان دولت‌مردان و محققان غالب شده که وضعیت دین‌داری نسبت به گذشته با تنزل همراه بوده است. پاسخ‌گویی به پرسش؛ میزان دین‌داری در ایران، تابع پاسخ به پرسش‌های جزئی‌تری است. میزان دین‌داری، مفهومی کلی است که تاکنون در تحقیقی عام و گسترده سنجش نشده است. به‌عبارت دیگر، پژوهشی وجود

ندارد که به تنهایی به این سؤال پاسخ دهد. از سوی دیگر، پاسخ به این سؤال نیازمند جزئی کردن پرسش اصلی است. میزان دین‌داری در بین چه گروه‌هایی مدنظر است؟ میزان کدام بُعد از دین‌داری باید اندازه‌گیری شود؟

زیرا بر اساس داده‌های موجود می‌توان قضاوت کرد که این میزان در هر بُعد متفاوت است. همین‌طور نتایج، گواه بر این است که دین‌داری میان گروه‌ها به‌لحاظ جنسیتی و سنی تفاوت می‌پذیرد (فرجی و کاظمی، ۱۳۸۸: ص ۸۰).

در سال‌های اخیر، توجه به مطالعات دین‌پژوهی و اخلاق‌پژوهی در همه عرصه‌ها، از جمله محیط‌های دانشگاهی، به شیوه علمی و با استفاده از روش‌های مورد قبول در علوم انسانی، وضعیت رو به رشدی گرفته است. پژوهش‌های متعددی در سرتاسر جهان و ناظر به وضعیت دین‌مداری در دانشگاه‌ها و محیط‌های آموزشی انجام شده است. عمده این پژوهش‌ها، علاوه بر انجام پیمایش‌های سالیانه، در پی روندگیری این وضعیت هستند تا بتوانند با تکیه بر آن، اثر مداخلات هدف‌مند انجام‌شده، برای رسیدن به نتایج مورد انتظار را ارزیابی و پایش کنند. در ایران نیز چندین پژوهش به انجام رسیده است، اما عمده آن‌ها به شکل مقطعی یا در دوره‌ای خاص بروز داشته‌اند. بر این اساس، تاکنون پژوهش‌های جدی کمتری در رابطه با دین‌داری در محیط‌های آموزشی و ارتباط آن با سایر همبسته‌های آن انجام شده است.

پژوهش حاضر، تلاش می‌کند ضمن بهره‌گیری از ثمرات پژوهش‌های انجام‌شده، بهره علمی و نظری مناسبی را در این زمینه پردازش و عرضه نماید و این مهم را در یکی از واحدهای دانشگاه آزاد مورد بررسی قرار دهد. لذا پژوهش با هدف پاسخ‌گویی به سؤالات: «وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (مرکز پلدختر) چگونه است؟»، «وضعیت تاب‌آوری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (مرکز پلدختر) چگونه است؟»، «آیا بین دین‌داری و تاب‌آوری دانشجویان دانشگاه، رابطه معناداری وجود دارد؟»، «آیا بین دین‌داری و متغیرهای زمینه‌ای، رابطه معناداری وجود دارد؟» در دانشگاه آزاد اسلامی مرکز پلدختر به انجام رسیده است. فرضیه‌های پژوهش نیز عبارتند از:

۱. وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (مورد مطالعه: مرکز پلدختر)

خوب است.

۲. دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (مورد مطالعه: مرکز پلدختر) از تاب‌آوری بالایی برخوردارند.
۳. بین دین‌داری دانشجویان و تاب‌آوری آنان در دانشگاه آزاد اسلامی (مرکز پلدختر)، رابطه معنادار مستقیم و مثبتی وجود دارد.

۲. مروری بر ادبیات نظری

۲-۱. دین‌داری

تاکنون پیمایش‌های اندکی در کشور در زمینه دین‌داری به‌ویژه در جامعه دانشگاهی انجام شده است. طبق گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی، میزان دین‌داری جوانان و دانشجویان ایرانی خوب ارزیابی شده است و میزان آن از نُرم جهانی، بالاتر گزارش شده است. همچنین، دختران نسبت به پسران کمتر درگیر مشکلات و آسیب‌های اجتماعی شده‌اند، ولی در مجموع زنگ خطر به صدا درآمده است (جعفری، ۱۳۹۴: ص ۱).

پژوهش‌های بسیاری به رابطه میان دین‌داری یا عضویت در گروه‌های مذهبی و رفتارهای اجتماعی مناسب اشاره کرده‌اند. شرکت جوانان در برنامه‌های مذهبی با شکل‌گیری هویت قومی مثبت، کسب مهارت‌های مربوط به تحصیل، کاهش استرس و برقراری روابط مثبت دارای ارتباط است (دهستانی و همکاران، ۱۳۹۱) پژوهش‌های دیگر نیز تأثیر مذهب را با سایر عوامل مانند: مصرف مواد (Mille & greenwald, 2000)، افزایش سلامت جسمانی و روانی (Waite & Lehrer, 2003)، وظیفه‌شناسی (بشلیده و همکاران، ۲۰۱۱)، نتایج اقتصادی بهتر (Chiswick & Huang, 2008)، هوش معنوی (Beshlideh & et al, 2011)، بهبود نتایج تحصیلی (Lehrer, 2006)، شادی (مهدی‌زاده و زارع‌غیاث‌آبادی، ۱۳۹۲)، مدارای اجتماعی (سراج‌زاده و همکاران، ۱۳۸۳) نشان داده‌اند. همچنین دین‌داری با سبک زندگی نیز دارای ارتباط است (خانی، ۱۳۸۶، نیازی و کارکنان‌نصرآبادی، ۱۳۹۰). نتایج یک تحقیق که در سال ۹۱ منتشر شده، به بررسی تأثیر دین‌داری بر سبک زندگی جوانان تهرانی پرداخته است. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد؛ هر چه میزان دین‌داری پایین‌تر است، سبک‌های زندگی، مدرن‌تر و هر چه افراد دین‌دارتر هستند، سبک‌های زندگی، سنتی و غیرمدرن‌تر می‌شود (نصرتی و ذوالفقاری، ۱۳۹۳).

مذهب تقریباً تمام عرصه‌های زندگی انسان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. نقش

مذهب آن‌قدر در زندگی افراد زیاد است که بسیاری از رفتارهای افراد را می‌توان مبتنی بر آن تحلیل کرد. به‌عنوان مثال، عدم مصرف مواد نوشیدنی یا غذایی خاص متأثر از نگرش‌های مذهبی است. مسلمانان و یهودیان، گوشتِ خوک تناول نمی‌کنند و هندوها، گوشت گاو نمی‌خورند. مصرف الکل توسط آیین‌های دینی نهی شده یا به‌شدت نکوهش شده است. در کشورهای اسلامی، پوشش بدن هم برای مردان و هم زنان یک ضرورت است (Deng & et al, 1994: p.4). اصولاً مذهب و مجموعه اعمال مذهبی نقشی مهم را در زندگی افراد ایفا می‌کند؛ به‌طوری که بسیاری تجربه‌های مهم افراد از گذار نگاه دینی و مذهبی به مسائل اتفاق می‌افتد و به پیش می‌رود (مانند تولد، ازدواج و تشریفات دفن). همچنین ارزش‌هایی که برای افراد مهم است (مانند: ارزش‌های اخلاقی مربوط به درست و غلط‌بودن کارها)، در شکل‌دهی افکار عمومی در زمینه مسائل اجتماعی (مانند: امور مربوط به ازدواج و روابط مرتبط با آن، تنظیم خانواده، اهدای عضو و غیره) (Khraim, 2010). پس به‌نوعی رد پای عمده رفتارها، ویژگی‌های شخصیتی، حالات روانی، نوع نگرش و باورهای افراد را می‌توان در لایه زیربنایی از مذهب جستجو کرد (دهستانی و همکاران، ۱۳۹۰) و از این جهت مطالعه باورهای دین‌مدارانه افراد قابل تأمل و مهم به‌نظر می‌رسد. به بیان دیگر، مذهب گونه‌ای از هویت را در افراد شکل می‌دهد.

تاکنون تعاریف فراوانی برای دین‌داری عرضه شده است (ر.ک: انوری، ۱۳۷۳: ص ۱۵۶؛ یغمایی، ۱۳۸۰: ص ۱۹۰؛ ربانی و همکاران، ۱۳۸۶: ص ۱۸؛ ربانی و گنجی، ۱۳۸۷: ص ۴۳؛ سراج‌زاده و پویافر، ۱۳۸۸: ص ۳؛ میرزایی، ۱۳۹۰: ص ۱۸۸-۲۰۲؛ نیازی و کارکنان نصرآبادی، ۱۳۹۰: ص ۱۸۹-۱۹۱؛ صدیقی‌ارفعی و همکاران، ۱۳۹۱: ص ۱۳۸-۱۳۶؛ مهدی‌زاده و زارع‌غیاث‌آبادی، ۱۳۹۲: ص ۴۱۸؛ قجری و همکاران، ۱۳۹۲: ص ۱۲). منای این پژوهش تعریف ارائه‌شده توسط سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۸) است که عبارت است از: «دین‌داری؛ یعنی داشتن «اهتمام (التزام) دینی» به‌نحوی که نگرش، گرایش و کنش‌های فرد را متأثر سازد. نوع و جهت تأثیر را ادیان تعیین می‌کنند. بنابراین، کشف و شناسایی این امر مستلزم مطالعات درون‌دینی است، اما عمق و شدت تأثیرگذاری و روند تغییرات آن، مشخصاتی است که از طریق واری‌های بیرونی روان‌شناسان و جامعه‌شناسان به دست می‌آید و لاجرم در آن از روش‌های تجربی مقایسه‌ای استفاده می‌شود».

از سوی دیگر، پژوهش‌های چندی در داخل کشور در مورد دین‌داری دانشجویان انجام گرفته است. عمده این پژوهش‌ها باور دینی دانشجویان را در سطحی قابل قبول ارزیابی کرده‌اند (نصیری، ۱۳۸۹). هرچند که میزان پای‌بندی به اعمال جمعی دینی در حد کم گزارش شده است. از جمله پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه دین‌داری می‌توان به: (میرسندسی، ۱۳۸۳؛ غیاثوند، ۱۳۸۴؛ رجب‌زاده، ۱۳۷۹؛ سراج‌زاده و توکلی؛ ۱۳۸۰؛ کاظمی و فرجی؛ ۱۳۸۱؛ نصیری؛ ۱۳۸۹؛ خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۵؛ سراج‌زاده و پویافر؛ ۱۳۸۸؛ شجاعی‌زند، ۱۳۸۴؛ افشانی و جعفری، ۱۳۹۵) اشاره کرد.

به‌طور خلاصه، نتایج مهم‌ترین پژوهش‌های انجام‌شده درباره وضعیت دین‌داری در کشور در جدول زیر آورده شده است:

جدول شماره ۱: خلاصه نتایج پژوهش‌های انجام‌شده

مؤلف	عنوان پژوهش	خلاصه
نصیری (۱۳۸۹)	میزان دین‌داری دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد و عوامل مؤثر بر آن	باور دینی دانشجویان در سطحی قابل قبولی است، ولی میزان پای‌بندی به اعمال جمعی در حد کم گزارش شده است. بر اساس پرسش‌نامه‌ای که بین ۲۰۰ نفر از دانشجویان توزیع کرده، دین‌داری دانشجویان را متوسط رو به بالا (۳.۵۷) توصیف کرده است. وضعیت دین‌داری دختران بهتر از پسران است.
سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۸)	سنجش دین‌داری با رهیافت بومی	پرسش‌نامه‌ای بین ۳۵۲ نفر از دانشجویان خوابگاهی دانشگاه سمنان توزیع شده است. میانگین اعتقادات، ۴.۴۷، عبادیات، ۳.۱۸، اخلاقیات ۳.۷۷ و شرعیات ۳.۸۰ گزارش شده است. میانگین دین‌داری کل جمعیت نمونه بالاتر از سطح متوسط و نزدیک به بالاست.
میرزایی (۱۳۹۰)	بررسی جامعه‌شناختی میزان دین‌داری	پرسش‌نامه در بین ۱۵۰ نفر از دانشجویان دانشگاه امام علی ۷ توزیع شده است. بیشتر دانشجویان دارای دین‌داری

<p>دانشجویان دانشگاه افسری امام علی (ع) با استفاده از یک الگو بومی قوی هستند (۸۱.۳ درصد) و دین داری سطح ضعیف در بین دانشجویان دیده نمی شود.</p>		
<p>۳۸۴ پرسش نامه بین جوانان ۱۸ تا ۲۹ ساله تهرانی توزیع شده است. دین داری پاسخ گویان بالاتر از حد متوسط است (۷۴.۶۱) است. انجام مناسک دینی در مقایسه با سایر ابعاد دین داری وضعیت پایین تری دارد.</p>	<p>بررسی میزان دین داری و نقش آن در شادمانی جوانان</p>	<p>مهدی زاده و زارع غیاث آبادی (۱۳۹۲)</p>
<p>تعداد ۴۳۶ پرسش نامه بین دانشجویان دانشگاه پیام نور تهران توزیع شده است. نتایج پژوهش نشان می دهد؛ میزان دین داری در حد بالایی است. میانگین دو بُعد اعتقادی و تجربی از دو بُعد مناسکی و پیامدی بالاتر بود.</p>	<p>بررسی میزان دین داری و ارتباط آن با سبک های هویت دانشجویان</p>	<p>دهستانی و همکاران (۱۳۹۱)</p>
<p>تعداد ۳۷۲ پرسش نامه بین جوانان ۱۸ تا ۲۹ ساله اصفهانی توزیع شد. در بین شاخص های دین داری، بُعد اعتقادی، دارای بیشترین میانگین (۳.۹۳) و بُعد مناسکی، دارای کمترین میانگین (۳.۵۱) می باشد. دین داری در میان پاسخ گویان بالاتر از حد متوسط (۳.۶۹) است.</p>	<p>بررسی رابطه میزان دین داری و سبک زندگی جوانان</p>	<p>حجازی و حیدرخانی (۱۳۹۱)</p>
<p>تعداد ۶۴۰ پرسش نامه بین شهروندان شهرستان کاشان توزیع شده است. بالاترین میزان دین داری در مؤلفه تجربی و رفتار دینی (۵۸.۴ درصد) و پایین ترین سطح دین داری در بُعد آگاهی دینی (۲۵.۶ درصد) است. در مجموع، میزان دین داری ۲۴ درصد پاسخ گویان در حد کم، ۴۰.۶ در حد متوسط و ۳۵.۴ در حد زیاد توصیف شده است.</p>	<p>بررسی رابطه بین میزان دین داری و سبک زندگی شهروندان، مطالعه موردی شهروندان شهرستان کاشان در سال ۱۳۹۰</p>	<p>نیازی، کارکنان نصرآبادی (۱۳۹۰).</p>

۲-۲. تاب‌آوری

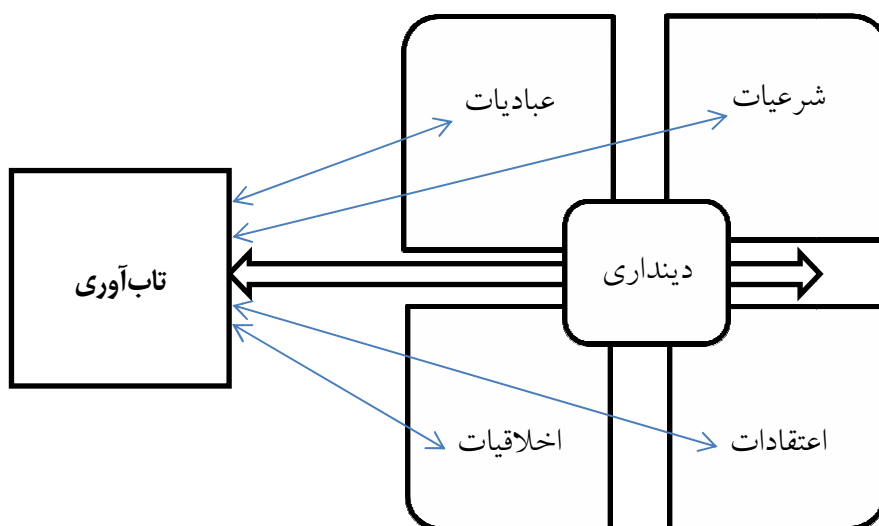
مفهوم تاب‌آوری، به تازگی در مباحث علمی پدیدار شده است و آثار منتشرشده در این زمینه در سالیان اخیر، نسبت به سال‌های اولیه معرفی این مفهوم، بیش از ده برابر رشد کرده است. در سال ۲۰۱۳ به تنهایی، بالغ بر ۳۰۰۰ پژوهش در این زمینه به انجام رسیده است. با بررسی تعاریف ارائه شده از تاب‌آوری؛ می‌توان گفت، برخی محققان، دیدگاه اکولوژیکی را در مورد مفهوم تاب‌آوری اتخاذ کرده و بر ظرفیت خودسازمان‌دهی مجدد سیستم تأکید کرده‌اند (Folk, 2006: p.80). برخی محققان، مفهوم سازگاری را بیان کرده‌اند که چون ظرفیت یادگیری و مواجهه را افزایش می‌دهد، مفهومی مطلوب است. برخی دیگر، تاب‌آوری در برابر سوانح را با مفهوم پایداری مرتبط می‌دانند؛ زیرا از دیدگاه این گروه، پایداری به بقای طولانی‌مدت بدون کاهش کیفیت زندگی اشاره دارد (رفعیان و همکاران، ۱۳۸۹؛ به نقل از مایانگا). عده‌ای هم دیدگاه اقتصادی را در زمینه تاب‌آوری مطرح کرده‌اند و آن را توانایی یک سیستم برای مقاومت در برابر اختلال عمده در پارامترهای تخریب‌قابل قبول و بازیابی در زمان قابل قبول و هزینه‌ها و خطرات متضاد عنوان کرده‌اند (Haimes, 2009: p.12). و گروه دیگری از محققان نیز تاب‌آوری را مفهومی متضاد با آسیب‌پذیری بیان کرده‌اند؛ یعنی وقتی آسیب‌پذیری بالا باشد، تاب‌آوری پایین است (رفعیان و همکاران، ۱۳۸۹؛ به نقل از مایانگا). شاید بتوان گفت: مفهوم تاب‌آوری را با الهام از آثار مختلفی که در این زمینه نگاشته شده است، به شیئی (همچون یک چوب) تشبیه کرد که پس از فشار برای خم کردن از طرفین، دوباره به حالت اولیه خود بازگشت کند. همانند موضوعات میان‌رشته‌ای؛ همچون اعتماد، تاب‌آوری نیز موضوعی است که از سوی دانش‌پژوهان در رشته‌های مختلف مورد توجه قرار گرفته است و هر دسته از منظر خاص رشته‌ای خود با آن همراه شده‌اند. مفهوم تاب‌آوری، تنها مختص عرصه علوم انسانی نیست بلکه در رشته‌های علوم مهندسی، شهرسازی و روان‌شناسی نیز از جمله موضوعات و مفاهیم شناخته شده است (گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۳). برخی تلاش کرده‌اند برای مفهوم تاب‌آوری، گونه‌شناسی‌هایی^۱ ارائه کنند (Hendmer, 1996: p.13).

1. Typology

به لحاظ نظری، تاکنون پژوهش‌های متعددی به بررسی رابطه تاب‌آوری و نسبت آن با سایر مفاهیم پرداخته است. به عنوان مثال، تاب‌آوری با عملکرد نوآورانه (منطقی و همکاران، ۱۳۹۵)، کاهش احساس غربت (کرمی و همکاران، ۱۳۹۷)، کیفیت زندگی (حجتی و همکاران، ۱۳۹۷)، کاهش احساس تنهایی و اضطراب (نصیرزاده و همکاران، ۱۳۹۷)، هراس اجتماعی (قویدل و زارعی، ۱۳۹۷)، استرس شغلی (پورحسین و همکاران، ۱۳۹۷) و چندین مفهوم نظری دیگر، دارای ارتباط شناخته شده است.

۳. مدل مفهومی پژوهش

بر اساس آنچه در این بخش بیان شد، مدل مفهومی پژوهش حاضر به شکل زیر است:

شکل شماره ۱): مدل مفهومی پژوهش

۴. روش‌شناسی و ابزار پژوهش

این پژوهش، به لحاظ هدف جزء پژوهش‌های کاربردی و با توجه به ماهیت روش، در حیطه پژوهش‌های توصیفی - پیمایشی قرار می‌گیرد. روش‌شناسی پژوهش، کمی است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسش‌نامه است. برای دین‌داری از سنج‌استاندارد شجاعی‌زند

(۱۳۸۴) که متشکل از زیرمؤلفه‌های: اعتقادات (اعتقادات و باورها، داشتن معلومات دینی)، عبادیات (انجام جمعی عبادت، انجام فردی عبادت)، اخلاقیات و شرعیات (عمل به تکالیف جمعی، تکالیف فردی) است بهره گرفته می‌شود. تعداد اندکی از شاخص‌های پرسش‌نامه، به دلیل مرور زمان و نیاز به متناسب‌سازی، زیر نظر خبرگان، اصلاح شده است. این سنجح دارای ۲۹ سؤال است. تاب‌آوری نیز دارای سنجح استاندارد کانر و دیویدسون (۲۰۰۳) و متشکل از ۲۵ سؤال است.

جامعه آماری پژوهش، تمامی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مرکز پلدختر می‌باشد که تعداد آن حدود ۵۰۰ نفر در مقاطع کارشناسی و کاردانی می‌باشد. روش نمونه‌گیری، طبقه‌ای تصادفی است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد. در این فرمول، سطح اطمینان ۹۵ درصد و میزان خطای قابل تحمل، ۵ درصد در نظر گرفته می‌شود.

بر این اساس، حجم جامعه نمونه، برابر با ۲۱۷ نفر است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های کمی و بهره‌گیری از آزمون‌های آماری از جمله: آزمون‌های «T» تی استودنت، پیرسون بهره گرفته شده است. هرگاه فرضیه‌ای در خصوص میانگین یک جامعه مطرح شود، با به کارگیری آزمون‌های میانگین، می‌توان درستی یا نادرستی آن را در سطح خطای معین، تعیین کرد. از آزمون تی استودنت نیز به همین منظور استفاده می‌شود؛ یعنی محقق می‌خواهد بداند؛ آیا میانگین یک متغیر از حدود خاصی فراتر می‌رود. برای بررسی رابطه میان متغیر «دین‌داری» و «تاب‌آوری» از روش همبستگی پیرسون استفاده می‌شود. این ضریب همبستگی، روشی پارامتری است و برای داده‌هایی با توزیع نرمال یا تعداد داده‌های زیاد استفاده می‌شود.

با توجه به این که این پژوهش، از ابزارهای استاندارد در این زمینه بهره می‌جوید، ابزار آن، دارای روایی می‌باشد. تغییرات اندک در ابزارهای اندازه‌گیری نیز زیر نظر خبرگان مرتبط انجام شد. برای پایایی، از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. بدین منظور، پس از توزیع ۵۰ پرسش‌نامه، ضمن بررسی ابهامات ممکن و اعمال اصلاحات مورد نیاز در پرسش‌نامه، پایایی آن نیز بررسی شد. میزان آلفای کرونباخ باید بالاتر از ۰.۷ باشد. با توجه به این که آلفای به دست آمده برای پرسش‌نامه دین‌داری، برابر با ۰.۸۱۷ و برای پرسش‌نامه تاب‌آوری، برابر با ۰.۷۰۱ شده است، نتیجه می‌گیریم که هر دو پرسش‌نامه از پایایی لازم برخوردارند. با این توضیحات، باید گفت پژوهش از روایی و پایایی کافی برخوردار است.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

۵-۱. بررسی وضعیت پاسخ‌دهندگان از نظر جنسیت

وضعیت جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان مختلف از نظر جنسیت به شرح جدول زیر است.

جدول شماره ۲: مختصات جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان

شاخص	—	فراوانی	درصد
جنسیت	مرد	۱۴۹	۶۸.۷
	زن	۶۸	۳۱.۳
سن	۱۶-۲۰	۶۰	۲۷.۶
	۲۱-۲۵	۹۳	۴۲.۹
	۲۶-۳۰	۲۷	۱۲.۴
	۳۱-۳۵	۱۴	۶.۶
	>۳۵	۱۸	۸.۳
	اعلام‌نشده	۵	۲.۳
تأهل	مجرد	۱۶۸	۷۷.۴
	متأهل	۴۲	۱۹.۴
	مطلقه	۳	۱.۴
	اعلام‌نشده	۴	۱.۸
تحصیلات	دیپلم	۴۱	۱۸.۹
	فوق‌دیپلم	۱۱۶	۵۳.۵
	لیسانس	۶۰	۲۷.۶
سطح درآمدی	ضعیف	۳۱	۱۴.۳
	متوسط	۱۰۹	۵۰.۲
	خوب	۵۸	۲۶.۷
	خیلی خوب	۱۲	۵.۵
	اعلام‌نشده	۷	۳.۲

۲-۵. تحلیل پرسش‌نامه دین‌داری

پرسش‌نامه دین‌داری، دارای چهار بُعد و هفت مؤلفه است. هر کدام از ابعاد پرسش‌نامه، با توجه به پاسخ‌های ارائه‌شده، تحلیل می‌شود.

دو فرض آماری در این قسمت موردنظر است:

H_0 : پاسخ‌دهندگان به صورت کلی، وضعیت دین‌داری مناسبی ندارند.

H_1 : پاسخ‌دهندگان به صورت کلی، دارای وضعیت مناسبی از دین‌داری هستند.

$$H_1: \mu_x > 3 \quad *** H_0: \mu_x \leq 3$$

برای بررسی متغیر کلی دین‌داری و همچنین ابعاد و مؤلفه‌های آن از آزمون t استفاده

شده است. میانگین پاسخ در هر کدام از ابعاد و مؤلفه‌ها به شرح زیر است:

جدول شماره ۳: بررسی وضعیت دین‌داری و مؤلفه‌های آن

میانگین	فراوانی	مؤلفه	بُعد
۴.۸	۲۱۷	اعتقادات و باورها	اعتقادات
۴.۵۶	۲۱۷	معلومات دینی	
۴.۶۸	۲۱۷	بُعد کلی اعتقادات	
۴.۰۲	۲۱۷	انجام فردی عبادات	عبادیات
۳.۹۷	۲۱۷	انجام جمعی عبادات	
۳.۹۹	۲۱۷	بُعد کلی عبادیات	
۴.۱۶	۲۱۷	بُعد کلی اخلاقیات	اخلاقیات
۴.۲۲	۲۱۷	عمل به تکالیف جمعی	شرعیات
۳.۷۷	۲۱۷	عمل به تکالیف فردی	
۳.۹۹	۲۱۷	بُعد کلی شرعیات	
۴.۱۶	۲۱۷	وضعیت کلی دین‌داری	مؤلفه کلی

از آن جایی که مطابق جدول، حداقل میانگین ابعاد «۳.۷۷» است و همچنین میانگین بسیاری از آیتم‌ها بالاتر از «۴» شده است و سطح معنی داری در تمام ابعاد و مؤلفه‌ها کمتر از «۰.۰۵» است؛ بنابراین دانشجویان، وضعیت مناسبی را در تک تک مؤلفه‌های دین داری دارند. همچنین، در مورد متغیر کلی دین داری از آن جایی که مطابق جدول، میانگین متغیر کلی برابر با عدد «۴.۱۶» شده است، می‌توان گفت؛ پاسخ‌دهندگان، میزان خوبی از دین داری را دارند. بنابراین فرضیه اول پژوهش تأیید می‌شود.

۳-۵. تحلیل پرسش‌نامه تاب‌آوری

این پرسش‌نامه، دارای ۲۵ سؤال است و توسط کانر و دیویدسون توسعه یافته و تاکنون بارها در پژوهش‌ها استفاده شده است.

دو فرض آماری در این قسمت مورد نظر است:

H_0 : پاسخ‌دهندگان به صورت کلی دارای تاب‌آوری نیستند.

H_1 : پاسخ‌دهندگان به صورت کلی دارای تاب‌آوری هستند.

$$H_0: \mu x \leq 3 \quad H_1: \mu x > 3$$

برای بررسی پرسش‌نامه تاب‌آوری، از آزمون t استفاده شده است. میانگین پرسش‌نامه تاب‌آوری، برابر با عدد «۴.۰۱» شده است و با توجه به نتایج آمار استنباطی، از آن جا که سطح معنی داری کلی کوچک‌تر از «۰.۰۵» درصد است، می‌توان گفت: فرض H_0 رد می‌شود و H_1 تأیید می‌شود و این بدان معناست که پاسخ‌دهندگان به صورت کلی سطح بالایی از تاب‌آوری دارند. بنابراین فرضیه دوم پژوهش نیز تأیید می‌شود.

۴-۵. تحلیل همبستگی

برای بررسی فرضیه‌های پژوهش از تحلیل همبستگی^۱ پیرسون استفاده می‌شود. ضریب همبستگی بین ۱ تا -۱ است و در صورت عدم وجود رابطه بین دو متغیر برابر صفر می‌باشد (مؤمنی و فعال‌قیومی، ۱۳۹۰: ص ۹۷).

۱-۴-۵. همبستگی بین دو متغیر دین‌داری و تاب‌آوری

در فرضیه اول پژوهش، ارتباط میان دین‌داری و تاب‌آوری در نظر گرفته می‌شود. در این حالت، دو فرض آماری مورد نظر است:

H_0 : همبستگی معنی‌داری بین دین‌داری و تاب‌آوری وجود ندارد.

H_1 : همبستگی معنی‌داری بین دین‌داری و تاب‌آوری وجود دارد.

$$H_1: \rho \neq 0 \quad *** \quad H_0: \rho = 0$$

پس از انجام آزمون پیرسون، مشخص شد که سطح معناداری برابر با صفر می‌باشد؛ بنابراین، فرض H_0 رد می‌شود و همبستگی مثبت بین این دو متغیر وجود دارد؛ این بدان معناست که دین‌داری و تاب‌آوری رابطه مستقیم با هم دارند. ضریب این همبستگی برای ۲۱۷ داده، «۰.۳۷۶» است.

۲-۴-۵. بررسی رابطه همبستگی بین ابعاد دین‌داری و تاب‌آوری

در این حالت دو فرض آماری مورد نظر است:

H_0 : همبستگی معنی‌داری بین ابعاد دین‌داری و تاب‌آوری وجود ندارد.

H_1 : همبستگی معنی‌داری بین ابعاد دین‌داری و تاب‌آوری وجود دارد.

$$H_1: \rho \neq 0 \quad *** \quad H_0: \rho = 0$$

پس از انجام آزمون آماری و به‌دست آوردن ضریب همبستگی پیرسون و بررسی سطح معنی‌داری، این نتایج حاصل شد: سطح معنی‌داری در همه ابعاد کمتر از ۰.۰۵ بود و بین تمامی ابعاد دین‌داری و تاب‌آوری، همبستگی مثبت و مستقیم وجود دارد؛ هرچند که همبستگی برای بُعد اعتقادات با تاب‌آوری، کمتر از بقیه ابعاد است. مقدار ضریب همبستگی پیرسون برای ابعاد اعتقادیات، عبادیات، اخلاقیات و شریعات به ترتیب ۰.۱۶، ۰.۳۵۷، ۰.۴۱۸ و ۰.۳۱ بود. بنابراین فرضیه سوم پژوهش تأیید می‌شود.

نتیجه‌گیری

در باور بنیان‌گذاران و سیاست‌گذاران کشور، دانشگاه‌ها نقش جدی و حیاتی دارند و به‌عنوان کانون‌های انسان‌ساز دانسته می‌شوند. اساتید و دانشجویان، مهم‌ترین ارکان دانشگاه‌ها محسوب می‌شوند. این موضوع، در دانشگاه آزاد اسلامی که از ابتدا، تلاش و باور خود را بر تربیت نسل مؤمن، متعهد و متخصص قرار داده است، اهمیت وافری دارد. بنابراین، این پژوهش تمرکز خود را بر وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه آزاد قرار داده است و برای سهولت مطالعه، مورد مطالعه خود را دانشجویان دانشگاه آزاد واحد پلدختر قرار داده است.

برای مطالعه دین‌داری، ابتدا مطالعه جامعی از بیشتر پژوهش‌هایی که در این زمینه در کشور انجام شده، صورت گرفت تا فضای شفاف‌تری از مفهوم دین‌داری به دست آید که بتوان نسبت به کاربری آن در فضای دانشگاه اقدام کرد. سپس از میان سنجه‌های ارائه شده، سنجه مناسبی انتخاب شد و محور سنجش قرار گرفت. همچنین تلاش شده تا پرسش‌نامه به‌طور تصادفی بین دانشجویان توزیع شود. در هنگام توزیع پرسش‌نامه نیز نهایت دقت انجام شده تا عوامل اثرگذار مزاحم که بر نحوه پاسخ‌دهی دانشجویان اثر دارد، کنترل شود. در بخش تجزیه و تحلیل، با تحلیل فرضیات، هر سه فرضیه تأیید شد. بر این اساس، طبق نتایج این پژوهش، وضعیت اعتقادات دانشجویان، در مقایسه با سایر ابعاد دین‌داری، وضعیت بهتری دارد. بعد از اعتقادات، بعد اخلاقیات نمره بالایی را اخذ کرده و سپس عبادیات و شریعات در وضعیت یکسانی قرار دارند؛ هرچند که مطابق نتایج، دانشجویان وضعیت کاملاً مناسبی در این دو بُعد دارند. همچنین بررسی دین‌داری به‌طور کلی نشان می‌دهد که دانشجویان، وضعیت دین‌داری خوب و قابل قبولی دارند. علاوه بر این، می‌توان نتیجه گرفت که هر قدر از سمت نظام باورها به سوی جنبه‌های عملی دین‌داری حرکت می‌کنیم، از میزان دین‌داری دانشجویان کم‌رنگ‌تر می‌شود؛ این بدان معناست که دین‌داری در عرصه التزام به عبادات و شریعات، ضعیف‌تر از جنبه اعتقادات و نگرش‌های ایشان است. همچنین، این نتیجه نشان می‌دهد دسته‌ای از دانشجویانی که التزام عملی کمتری به دین‌داری دارند، نظام باورهایشان به‌طور کلی، دین‌دارانه است. آزمون دیگری که در این پژوهش انجام شد، بررسی وضعیت تاب‌آوری دانشجویان بود که نتایج نشان می‌دهد؛

دانشجویان وضعیت تاب‌آوری قابل‌قبولی دارند و هر میزان، دین‌داری آن‌ها (در تمامی ابعاد) بیشتر باشد، میزان تاب‌آوری آن‌ها بالاتر است.

مقایسه یافته‌ها

مقایسه یافته‌های پژوهش با پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهد که این پژوهش همانند سایر پژوهش‌ها به نتایج مشابهی دست یافته است. به بیان دیگر، نمره اعتقادات، نمره بسیار بالایی است. پژوهش سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۸) اعتقادات را در بین دانشجویان دانشگاه سمنان ۴.۴۷ گزارش کرده است که این میزان در بین دانشجویان دانشگاه آزاد واحد پلدختر ۴.۶۸ گزارش شده است. بنابراین، وضعیت اعتقادی دانشجویان دانشگاه پلدختر بهتر است. این وضعیت هرچه از سطوح فردی، نظیر اعتقادات و اخلاقیات به سوی بخش عملی دین‌داری؛ یعنی عبادیات و از عبادیات به سوی عبادات اجتماعی پیش می‌رود، وضعیت کم‌رنگ‌تری دارد. این وضعیت منطبق با پژوهش نصیری (۱۳۸۹)، سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۸)، میرزایی (۱۳۹۰)، مهدی‌زاده زارع‌غیاث‌آبادی (۱۳۹۲)، دهستانی و همکاران (۱۳۹۱)، حجازی و حیدرخانی (۱۳۹۱)، نیازی و کارکنان نصرآبادی (۱۳۹۰) است. در مقایسه نتایج این پژوهش با پژوهش سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۸) که از سنجه تقریباً واحدی در آن‌ها بهره گرفته شده است، اعتقادات در میان دانشجویان آزاد پلدختر پررنگ‌تر از اعتقادات در دانشجویان دانشگاه سمنان گزارش شده است. عبادیات در این پژوهش ۳.۹۹ گزارش شده است که به مراتب بیشتر از پژوهش سراج‌زاده و پویافر (۱۳۸۸) است که میزان ۳.۱۸ را گزارش کرده‌اند. میزان اخلاقیات در آن پژوهش ۳.۷۷ گزارش شده است که به میزان قابل‌توجهی کمتر از نمونه این پژوهش است که مقدار ۴.۱۶ را گزارش کرده است. در نهایت وضعیت شریعات در آن پژوهش ۳.۸ گزارش شده است که تقریباً نزدیک به یافته‌های این پژوهش است که مقدار ۳.۹۹ را گزارش کرده؛ هرچند که وضعیت شریعات در میان دانشجویان دانشگاه آزاد پلدختر بهتر است. همچنین این پژوهش، یافته‌های پژوهش حقی‌گرمی و همکاران (۱۳۹۵) را تأیید می‌کند که با بالارفتن اعتقادات مذهبی، تاب‌آوری بیماران بیشتر می‌شود. همچنین نتایج این پژوهش تأیید‌کننده پژوهش راه‌پیما و شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۵) است که گفته‌اند: دل‌بستگی به والدین و

همسالان به صورت مستقیم و غیرمستقیم و از طریق ابعاد هویت معنوی پیش‌بینی‌کننده تاب‌آوری است.

پیشنهادها

اینک که انواع وسایل ارتباط جمعی، گونه‌ای از تساهل و تسامح در برابر قیود الزام‌آور دینی را ترویج می‌کنند و همچنین با توجه به این که ترویج گروه‌ها و فرقه‌های کاذب عرفانی، شدت گرفته است، می‌بایست همواره کارآمدی و اثربخشی شیوه‌های معمول و رایج تربیت نسل جوان، مورد پایش قرار گیرد. غفلت از این مهم، شکاف بین نسل‌های پیشین و جدید را افزایش داده و در آینده، نسلی مسئولیت‌گریز و فارغ از دغدغه‌های دینی را نتیجه می‌دهد. دانشگاه آزاد اسلامی که وظیفه تربیت بخش قابل توجهی از دانشجویان کشور را بر عهده دارد و همواره انتظار بالایی برای تربیت نسل جدید بر اساس سبک زندگی مؤمنانه و انقلابی از آن انتظار است، این وظیفه را دوچندان بر دوش خود احساس می‌کند. از این رو لازم است به شکل دوره‌ای، فرآیندهای تربیتی خود را با ابزارهای مناسب سنجش و اندازه‌گیری، مورد توجه مناسب قرار دهد. از جمله این روش‌ها، پایش دوره‌ای این وضعیت و مقایسه میزان دین‌داری در ادوار زمانی است تا بتوان، اثر مداخلات هدف‌مند انجام‌شده در سطح دانشگاه ارزیابی و بازنگری شوند. بر این اساس، پیشنهادهای زیر مطرح می‌شود:

۱. با توجه به این که عبادیات، پایین‌ترین میانگین را در بین ابعاد پرسش‌نامه‌های دین‌داری کسب کرده است، باید توجه بهتری به این مهم صورت گیرد. مؤلفه انجام جمعی عبادات مانند: شرکت در نمازهای جماعت و مراسم‌های مذهبی است، نمره پایینی دارد که لازم است با تدابیری، جذابیت‌هایی برای چنین افرادی، ایجاد شود. به عنوان مثال، طراحی هیئات و مراسم‌هایی برای جوانان، به‌روز کردن سبک برگزاری مراسم، استفاده از سخنرانان جوان‌پسند و آگاه به مسائل روز، گونه‌هایی از همدلی و هم‌زمانی با نسل جدید، برای همراه کردن آن‌ها با مهم‌ترین وجوه معنابخش زندگی است.

۲. در بخش عمل به تکالیف فردی، پژوهش نشان می‌دهد که رغبت کمتری برای عمل

به چنین تکالیفی بین دانشجویان وجود دارد. بخشی از این تساهل، شاید به دلیل عدم شناخت و آشنایی با موضوع و همچنین آثار و پیامدهای احتمالی آن است. چنانچه پیامدهای اجتماعی و آثار میان‌مدت و بلندمدت موضوعاتی مانند: حجاب، سبک پوشش، اجتناب از مشروبات الکلی و... به دانشجویان منتقل شود، شاهد نتایج بهتری در زمینه این پایش‌ها خواهیم بود.

۳. به نظر می‌رسد با توجه به اقتضائات نسل جدید و تغییر بسیار سریع شیوه‌های زندگی، باید نوعی از تجدیدنظر در سبک و شیوه انتقال مطالب، پیاده شود. نسل جدید، پذیرای بسیاری از امر و نهی‌های مستقیم و آمرانه نیست. تغییر در کتب درسی، اساتید (یا توجیه ایشان)، شیوه‌های انتقال مطلب، با تأکید بر پیامدهای فردی و اجتماعی می‌تواند راهگشا باشد.

۴. برخلاف شایعاتی که گاهی در جامعه وجود دارد مبنی بر این که جوانان دانشجویان از دین‌گريزان هستند، نتایج پژوهش با قاطعیت نشان داد که آنان با نمرات بسیار خوبی، دین‌مدار هستند. به نظر می‌رسد آنچه جوانان از آن رویگردان هستند، ریاگری و دل‌زدگی از ادعاهایی است که به نام دین می‌شود، ولی تهی از معنای واقعی دین است و در مقام واقعیت، ایشان اعتقاد راسخ به دین و آموزه‌های دینی دارند و از منظر دین‌مداری به دنیا نگرسته و با مسائل روزمره مواجه می‌شوند.

۵. برای بررسی وضعیت دوره‌ای دین‌مداری متناسب با تحولات درون جامعه و همچنین برای ارتقا و بهبود فعالیت‌های دینی که در دانشگاه آزاد انجام می‌شود، لازم است پایش‌های دوره‌ای برگزار شود تا نشان دهنده اثر آن مداخلات یا فعالیت‌ها بوده و بتوان به صورت مستمر به اصلاح شیوه‌ها و سبک‌های ترویج دین و معارف ناب دینی در دانشگاه اقدام کرده و از شیوه‌های نامناسب پرهیز کرد.

۶. همان‌گونه که نتایج پژوهش نشان داد، میانگین دین‌داری جمعیت نمونه و کل جامعه (پس از تعمیم)، در سطح بالایی قرار دارد. با این وجود، بُعد اعتقادات دانشجویان در سطح بالاتری از ابعاد عملی دین‌داری ایشان قرار دارد. با توجه به وجود حاکمیت دینی در کشور، فرضیه‌ای مهم برای مطالعه بیشتر فراروی محققان وجود دارد مبنی بر این که: جامعه ایران به طور عام و جوانان، به خصوص نسل جدید، در

مسیر عرفی شدن قرار دارند؛ نکته‌ای که می‌تواند قابل تأمل باشد. عرفی شدن اشاره به یک فرآیند اجتماعی دارد که در آن دین، از حوزه عمومی به حوزه خصوصی افراد کشانده می‌شود.

۷. این پژوهش تلاشی برای عملیاتی‌سازی مفهومی مولفه دین‌داری بوده است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده، مفاهیمی مانند ایمان و تقوا که با دین‌داری، تفاوت‌هایی دارند را اندازه گرفته و نتایج را با یافته‌های این پژوهش مقایسه کنند.

کتاب‌نامه

۱. آذر، عادل و منصور مؤمنی (۱۳۸۷)، آمار و کاربرد آن در مدیریت، ج ۲، تهران: نشر سمت.
۲. افشانی، سیدعلیرضا و زینب جعفری (۱۳۹۵)، «رابطه دین‌داری و امید به آینده در بین دانشجویان دانشگاه یزد»، مجله: فرهنگ در دانشگاه اسلامی، س ۶، ش ۲.
۳. انوری، حمیدرضا (۱۳۷۳)، پژوهشی راجع به تقدیرگرایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۴. بشلیده، کیومرث؛ هاشمی، سیداسماعیل و مرتضی چرخایی (۱۳۹۰)، «ارتباط بین صفات شخصیتی و نگرش‌های مذهبی در دانشجویان با استعداد درخشان»، مجله علوم رفتاری، س ۵، ش ۲.
۵. پورحسین، مهشید و دیگران (۱۳۹۷)، «تحلیل رابطه تاب‌آوری با ابعاد استرس شغلی در کارکنان نظام دانشگاهی (مورد مطالعه: دانشگاه‌های شهید بهشتی، علامه طباطبایی، یزد)»، مجله نامه آموزش عالی، س ۱۱، ش ۴۳.
۶. جعفری، قاسم (۱۳۹۴)، «میزان دین‌داری دانشجویان کشور از نرم جهانی بالاتر است»، خبرگزاری ایرنا، کد خبر: ۸۱۹۴۰۷۱۸ (۵۱۳۵۵۹۴). ۱۳۹۴/۱۱/۱۰.
۷. حجتی، حمید؛ قیصران، حبیب و نورمحمد بخشانی (۱۳۹۷)، «ارتباط تاب‌آوری و کیفیت زندگی در والدین دارای کودک مبتلا به تالاسمی ماژور در شهر زاهدان»، مجله پژوهش توان‌بخشی در پرستاری، س ۵، ش ۱.
۸. حقی‌گرمی، حسن؛ ناظمی، عالیه و منصوره کریم‌اللهی (۱۳۹۵)، «نقش عوامل شخصیتی و اعتقادات مذهبی در تاب‌آوری بیماران مبتلا به سلامت مری»، مجله سلامت و مراقبت، س ۱۸، ش ۲.
۹. خانی، هادی (۱۳۸۶)، بررسی تأثیر پایگاه اقتصادی-اجتماعی و میزان دین‌داری بر سبک زندگی دانشجویان دانشگاه تربیت معلّم تهران-حصارک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه خوارزمی.

۱۰. خدایاری‌فرد، محمد (۱۳۸۵)، آماده‌سازی مقیاس دین‌داری و ارزیابی سطوح دین‌داری اقصشار مختلف جامعه ایران، گزارش نهایی یک طرح پژوهشی، تهران: دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، مؤسسه روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۱۱. خدایاری‌فرد، محمد و همکاران (۱۳۸۷)، «آماده‌سازی مقیاس سنجش دین‌داری برای جمعیت دانشجویی»، مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران، ش ۸۰.
۱۲. دهستانی، مهدی؛ زاده‌محمدی، علی و سمیه محمدی (۱۳۹۱)، «بررسی میزان دین‌داری و ارتباط آن با سبک‌های هویت دانشجویان»، مجله علوم رفتاری، س ۶، ش ۲.
۱۳. راه‌پیما، سمیرا و راضیه شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۵)، «نقش واسطه‌ای هویت معنوی در رابطه بین دلبستگی به والدین و همسالان با تاب‌آوری»، دوفصلنامه روان‌شناسی معاصر، س ۱۱، ش ۱.
۱۴. ربانی، رسول؛ پورافکاری، نصراله و محمدصادق کریمی‌نیا (۱۳۸۶)، «برخی موانع ذهنی توسعه در ایران، پژوهشی پیرامون سنت و مدرنیته در نظام فرهنگی دانشجویان»، فصلنامه توسعه انسانی، س ۱، ش ۲.
۱۵. ربانی، علی و محمد گنجی (۱۳۸۷)، «تحلیلی بر رابطه دین‌داری و سرمایه اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه اصفهان»، فصلنامه علوم اجتماعی، ش ۴۱.
۱۶. رجب‌زاده، احمد (۱۳۷۹)، رفتارهای فرهنگی ایرانیان، تهران: دفتر طرح‌های ملی.
۱۷. رفیعیان، مجتبی و همکاران (۱۳۸۹)، «تبیین مفهومی تاب‌آوری و شاخص‌سازی آن در مدیریت سوانح اجتماع‌محور (CBDM)»، مجله: برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۵، ش ۴.
۱۸. سراج‌زاده، سیدحسین (۱۳۸۳)، بررسی تعریف عملیاتی دین‌داری در پژوهش‌های اجتماعی؛ چالش‌های دین و مدرنیته، تهران: انتشارات طرح نو.
۱۹. سراج‌زاده، سیدحسین و محمدرضا پویافر (۱۳۸۸)، «سنجش دین‌داری با رهیافت بومی»، مجله جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، ش ۲.
۲۰. سراج‌زاده، سیدحسین و مهناز توکلی (۱۳۸۰)، «بررسی عملیاتی دین‌داری در پژوهش‌های اجتماعی»، فصلنامه نامه پژوهش، س ۵، ش ۲۰ و ۲۱.
۲۱. سراج‌زاده، سیدحسین؛ شریعتی‌مزینانی، سارا و سیروس صابر (۱۳۸۳)، «بررسی رابطه میزان دین‌داری و انواع آن با مدارای اجتماعی»، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، س ۱، ش ۴.

۲۲. شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۴)، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران»، جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، ش ۱.
۲۳. صدیقی‌ارفعی، فربرز؛ تمنایی‌فر، محمدرضا و عاطفه‌عابدین‌آبادی (۱۳۹۱)، «رابطه جهت‌گیری مذهبی، سبک‌های مقابله و شادکامی در دانشجویان»، فصلنامه روان‌شناسی دین، ش ۳.
۲۴. غیاثوند، احمد (۱۳۸۴)، بررسی نگرش دانشجویان نسبت به رفتارهای دینی (مطالعه تجربی دانشجویان دانشگاه‌های تهران)، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، معاونت پژوهشی و آموزشی.
۲۵. فرجی، مهدی و عباس کاظمی (۱۳۸۸)، «بررسی وضعیت دین‌داری در ایران: (با تأکید بر داده‌های پیمایش‌های سه‌دهه گذشته)»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، س ۲، ش ۶.
۲۶. قجری، حسینعلی؛ توکلی، آسیه و کبری رئیس (۱۳۹۲)، «بررسی میزان دین‌داری (در بُعد مناسکی و اعتقادی) و تأثیر آن در احساس امنیت در بین دانش‌آموزان در خانواده در شهرکرد»، فصلنامه دانش انتظامی چهارمحال بختیاری، س ۱، ش ۱.
۲۷. قویدل، مریم و حیدرعلی زارعی (۱۳۹۷)، «نقش واسطه‌ای امیدواری در رابطه بین هراس اجتماعی و تاب‌آوری با بهزیستی ذهنی در دانشجویان»، فصلنامه سلامت اجتماعی، س ۵، ش ۴.
۲۸. کرمی، جهانگیر و دیگران (۱۳۹۷)، «اثر بخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش احساس غربت دانشجویان دختر»، مجله روش روان‌شناسی، س ۷، ش ۹.
۲۹. معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۳)، درباره سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (مروری بر ادبیات جهانی درباره تاب‌آوری ملی)، شماره مسلسل ۱۳۵۸۲.
۳۰. منطقی، منوچهر و دیگران (۱۳۹۵)، «نقش میانجی‌گری تاب‌آوری و توان‌مندسازی کارکنان در رابطه بین رهبری تحول‌آفرین و عملکرد نوآورانه»، فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی، س ۵، ش ۱.
۳۱. مؤمنی، منصور و علی فعال‌قیومی (۱۳۹۰)، تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS، تهران: نشر مؤلف.

۳۲. مهدی‌زاده، شراره و فاطمه زارع‌غیاث‌آبادی (۱۳۹۲)، «بررسی میزان دین‌داری و نقش آن در شادمانی جوانان»، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، س ۲، ش ۳.
۳۳. میرزایی، مهدی (۱۳۹۰)، «بررسی جامعه‌شناختی میزان دین‌داری دانشجویان دانشگاه افسری امام علی علیه السلام با استفاده از یک مدل بومی»، فصلنامه مدیریت نظامی، س ۱۱، ش ۴۲.
۳۴. میرسندهی، سیدمحمد (۱۳۸۳)، مطالعه میزان و انواع دین‌داری دانشجویان، رساله دکتری جامعه‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۳۵. نصرتی، شیما و ابوالفضل ذوالفقاری (۱۳۹۳)، نسبت معکوس میزان دین‌داری با سبک زندگی مدرن: نتایج یک پژوهش از تأثیر میزان دین‌داری بر سبک زندگی جوانان تهرانی، پایگاه شفقنا، به آدرس: shafaqna.com (۹۵/۰۹/۲۷).
۳۶. نصیرزاده، زیبا؛ محمدرضا، علی و محمدعلی محمدی‌فر (۱۳۹۷)، «اثر بخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش احساس تنهایی و اضطراب دانش‌آموزان دختر دبیرستان»، روان‌شناسی بالینی، س ۱۰، ش ۲.
۳۷. نصیری، بابک (۱۳۸۹)، میزان دین‌داری دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد و عوامل مؤثر بر آن در سال تحصیلی ۸۹-۹۰، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
۳۸. نیازی، محسن (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه بین میزان دین‌داری و سبک زندگی شهروندان؛ مطالعه موردی شهروندان شهرستان کاشان در سال ۱۳۹۰»، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ش ۱۶.
۳۹. یغمایی، محمدتقی (۱۳۸۰)، دین‌داری نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی علیه السلام.
40. Beshlideh, K., Charkhabi, M., Kalkhoran, M. A. N., & Marashi, S. A (2011), "Relationship between personality traits and spiritual intelligence in male students of Shahid Chamran University at Ahvaz," *Int J Psychol*, 5 (1).
41. Chiswick, B. R., & Huang, J (2008), "The earnings of American Jewish men: Human capital, denomination, and religiosity," *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47 (4).

42. Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003), "Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC)", *Depression and anxiety*, 18 (2).
43. Deng, Shengliang; Smita, Jivan; & Mary-Louise, Hassan (1994), Advertising in Malaysia: a cultural perspective, *International Journal of Advertising*. No. 2.
44. Folke, C., (2006), "Resilience: The emergence of a perspective for social ecological systems analyses," *Global Environmental Change* 16, 3.
45. Haimes, Y (2009), "On the definition of resilience in systems," *Risk Analysis*, Vol. 29.
46. Handmer, J. W., & Dovers, S. R (1996), "A typology of resilience: rethinking institutions for sustainable development," *Organization & Environment*, 9 (4).
47. Khraim, H (2010), "Measuring religiosity in consumer research from Islamic perspective," *International Journal of Marketing Studies*. No.2.
48. Lehrer, E (2006), "Religion and highschool graduation: A comparative analysis of white and black young women," *Rev Econ Household*. 4 (3).
49. Miller, L., Davies, M., & Greenwald, S (2000), "Religiosity and substance use and abuse among adolescents in the National Comorbidity Survey," *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39 (9).
50. Waite, L. J., & Lehrer, E. L (2003), "The benefits from marriage and religion in the United States: A comparative analysis," *Population and Development Review*, 29 (2).